

Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2006.

Nakon dviju zapaženih povijesnojezičnih sinteza – Vinceovih *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (Zagreb, 1978, ²1990) i Tafrine *Gramatike u Hrvata i Vjekoslav Babukić* (Zagreb, 1993), pred nama je i treća – prva cjelovita povijest hrvatskoga slovniceštva – koja se oslanja na dvije prethodne i otvara nova obzorja. Vinceova je sinteza metodološki i sadržajno više okrenuta prema tzv. izvanjskoj povijesti hrvatskoga jezika i jezikoslovlja, obuhvaćajući razdoblje od početaka pismenosti do nastupa vukovaca, Tafrina pak usmjerena prema odabranim poglavljima njezine unutarnje povijesti s naglaskom na Babukiću. U sintezi S. Ham oba su pristupa našla metodološki skladnu ravnotežu, a vremenska je praznina nakon Vinceove sinteze u povijesnoslovniceštvu odsječku u potpunosti domještena, jer je autorica obradila slovnice objavljene sve do 2005. godine.

Sadržajni opseg Sanda je Ham odredila u Uvodnoj napomeni istaknuvši da je povijest hrvatskih gramatika prikazala kao povijest hrvatske književnojezične štokavske norme, pa je naglasak upravo na štokavskim gramatikama, a kajkavske su spomenute usputno budući da nisu utjecale na razvitak štokavske gramatičke misli. Kašića naime nasljeđuju svi štokavski stariji gramatičari, kajkavske ni jedan.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja, od kojih prva tri čine sadržajnu jezgru – Stare hrvatske gramatike, Hrvatske gramatike od ilirizma do kraja 19. stoljeća, Hrvatske gramatike u 20. stoljeću, a tri su posljednja – Kronološki pregled hrvatskih gramatika, Kazalo hrvatskih gramatika i Kazalo autora hrvatskih gramatika – pregledni dodatak obrađene građe. Prvo poglavlje obuhvaća gramatičke tekstove nastale u rasponu triju stoljeća od znamenite Kašićeve slovnice iz 1604. godine do prve ilirske slovnice Vjekoslava Babukića, objavljene 1836. u Gajevoj Danici ilirskoj. U tom je razdoblju izišlo 17 gramatika u 33 izdanja, 25 štokavskih i 9 kajkavskih. Drugim su obuhvaćene gramatike od ilirizma do 19. stoljeća, a podijeljeno je u dva odsječka temeljem dviju suprotstavljenih filoloških škola – Slovnice zagrebačke filološke škole i Hrvatske vukovske gramatike 19. stoljeća. U trećem je građa kojom je obuhvaćeno slovniceštvo 20. stoljeća, a razdjelba je unutar njega kronološka: Hrvatske gramatike od početka 20. stoljeća do 1940., Hrvatske gramatike od 1940. do 1945., Hrvatske gramatike od 1945. do sedamdesetih godina, Suvremene hrvatske gramatike.

Hrvatska se jezična osobitost – tronarječnost bogate pisane baštine – na osobit način odrazila i u hrvatskom slovniceštvu, koje od početka odlikuje izrazita težnja k sintezi troga u jedinstvenu književnojezičnu stilizaciju sa štokavskom osnovicom kao stožernicom. Autorica uočuje tu činjenicu i prati njezin ostvaraj na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini te s osvrtom na slovnice

i pravopis. Posebno komentira izbor jezičnoga korpusa za oprimjerenje gramatičkih opisa, od jednostavnih razgovornih odsječaka iz svakodnevice, koje su sastavnim dijelom gotovo svih starih hrvatskih gramatika, preko folklornoga jezika, koji je u vukovačkom razdoblju bio posve potisnuo književnojezičnu gradu, pa do ideološki ili napametno biranih korpusa.

Fonološko jekavsko–ikavsko–ekavsko trojstvo hrvatsko slovnicaštvo rješava tako što na mjestu staroga jata u osnovskim morfemima već u 17. st. stabilizira jednosložni jekavski dvoglasnik, bilježen digrafom *ie* u dugim slogovima, a *je* u kratkima, dok se u nastavačnim morfemima stabilizira *i* (*mieh*, *mješina*, *rietkih*, *smješnji*). Takav je razvitak zabilježen u rasponu od triju stoljeća, od Kašića, Mikalje, Della Belle, Babukića, Mažuranića, Vebera Tkalčevića do institucionalnoga nastupa hrvatskih vukovaca na prijelomu 19. u 20. st., kada se jednosložni dvoglasnik *ie* zamjenjuje dvosložnim fonemskim slijedom koji se bilježi *ije* (pa i u nastavcima – *rijetkijeh*).

Ovdje valja naglasiti da je vukovački zahvat u fonološku osnovicu hrvatskoga književnoga jezika išao toliko daleko da je normirao dijalektalne likove posve rubne naravi koji se do tada nisu pojavili ni u širem izboru za književne, poput maretičevskih *šnjegovi*, *šljepica*, *ožljeda*, dakle s najnovijom jotacijom u skupinama *snje*, *slje*, *zlje* u kojima je jota jatovskoga podrijetla. Povukovačko slovnicaštvo obilježuju nastojanja za pronalaženjem vlastitoga razvojnoga puta koji bi korespondirao s hrvatskom književnojezičnom i govornom zbiljom. Ona su, ističe autorica, bila ograničavana i onemogućivana unutar okvira jugoslavenske jezične politike. Tek je u sedmom izdanju Težak–Babićeve gramatike iz 1992. dvoglasnik vraćen u fonološki sustav hrvatskoga književnoga jezika kao činjenica koja na naravan način povezuje njegovu prošlost sa sadašnjošću, a preko Boranićevih pravopisa nasilno ekavizirana narječna osnovica – što se odrazilo i u slovnica – postupno se usklađuje s hrvatskom jekavskom književnojezičnom i govornom praksom.

Rani pak dodiri latinskoga jezika kao fleksijskoga jezika razgranate morfologije i hrvatskoga te utjecaj latinskih slovnica na prve hrvatske znatno je obilježio povijest i hrvatskoga jezika i hrvatskoga slovnicaštva, pa je težnja za razvijanjem hrvatskih fleksijskih oblika istovrijednih latinskomu odlika starih hrvatskih slovnica. Tako u opisu padežnoga sustava Kašić preuzima latinski šestočlani s ablativom (formalizira ga kao prijedložni izraz *od* + genitiv), kojemu u jednini dodaje sedmi u funkciji današnjega instrumentala, a u množini osmi u funkciji lokativa. Sedmočlani se padežni sustav potvrđuje tek u I. A. Brlića 1833, a učvršćuje istom od Babukićevih slovnica. Njega odlikuje nastavačno razlikovanje dativa i lokativa u jedninskoj pridjevno–zamjeničnoj sklonidbi (*-u*, *-ø*) bez miješanja navezaka te različiti množinski DLI nastavci. U glagolskom sustavu, također na Kašićevu tragu, stari slovnicaši normiraju konjunktiv i optativ izričući ih sintagmatski kad ih je hrvatski ograničavao na paradigmatskoj razini, a sklonidbu glagolskih pridjeva na *-ći* i *-vši* razvijaju i čuvaju kao odliku izgrađenoga višefunkcionalnoga književnoga jezika.

Dvojinu kao normativnu činjenicu uvodi u hrvatsko slovnicarstvo Vjekoslav Babukić 1836. i na njoj ustraju slovnichari zagrebačke filološke škole u sukobu s vukovcima, nastojeći sačuvati različite množinske padežne nastavke u DLI, jer su različitim jezičnim sadržajima i različitim kategorijama primjereni različiti oblici, u ovom slučaju dvojinjski nastavci dvojnini, a množinski množini. Potrebno je napomenuti da gubitak množinskih nastavaka u sinkretiziranima dvojinjskoga podrijetla nije značio samo osiromašenje hrvatske padežne morfologije nego i prekid naravnoga razvitka hrvatskoga književnoga jezika te njegovo nenaravno odvajanje od kajkavskih i čakavskih idioma. Istodobno je hrvatski književni jezik razdvojen od zapadnoslavenskih jezika, pod čijim se utjecajem stoljećima razvijao, i približen istočnoj srpsko–torlačko–bugarskoj jezičnoj skupini.

U kontekstu jezičnih dodira u južnoslavenskom prostoru autorica s pravom upozorava na nužnost razlikovanja programskih deklarativnih tekstova u pristupima pojedinih autora, napose u 19. stoljeću, od konkretnih jezičnih modela koje opisuju u svojim gramatikama. Ta je činjenica do sada promicala mnogim proučavateljima povijesti hrvatskoga jezika, pa valja dodatno istaknuti da je riječ o nužnoj razdvojbii koja se temelji s jedne strane na vrlo ranoj spoznaji naših jezikoslovaca o genetsko–tipološkoj srodnosti južnoslavenskih jezika, a s druge na različitosti njihovih književnih (standardnih) jezika kao izraza različitih sociolingvističkih činjenica, od kulturnopovijesnih do jezičnopolitičkih.

Organsku povezanost hrvatskoga slovnicarstva autorica prati i na formalnoj razini, pa utvrđuje, primjerice, da se pri usustavljanju imeničnih sklonidaba kao razdjelbenik pojavljuje genitivni jedninski nastavak u svih slovnichara do nastupa vukovaca, koji uvode razdjelbu po imeničnom rodu. Genitivni se nastavak ponovo vraća u opis 1979. godine u Priručnoj gramatici hrvatskoga književnoga jezika ondašnjega Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku u Zagrebu. Na slovoepisnoj razini formalni je razdjelnik starih hrvatskih slovnica od ilirskih izostanak nadslovaka (dijakritičnih znakova).

Knjigom *Povijest hrvatskih gramatika* Sande Ham, redovite profesorice na Katedri za hrvatski književni jezik Filozofskoga fakulteta u Osijeku, hrvatsko je jezikoslovlje obogaćeno vrijednim naslovom, a osječka je kroatistika sigurno zakoračila prema vrhu hrvatske kroatistike. Uz već dobro uhodani savjetodavni *Jezični telefon* nedavno je pokrenut ambiciozno zamišljen studentski časopis *Hrvatistika* širokoga povijesnoga i tematskoga raspona, koji samim naslovom upućuje na glavnu odliku, danas se već može reći, *osječke filološke škole*: promicanje kulture biranoga hrvatskoga jezika i funkcionalnoga pravopisa, utemeljenih na višestoljetnoj hrvatskoj pisanoj baštini. U tom kontekstu valja odčitavati i ovu knjigu, koja će, nesumnjivo, postati nezaobilaznim studentskim priručnikom, ali i pristupačnim štivom svima koje zanima povijest razvitka gramatičkih norma hrvatskoga književnoga jezika.

Posebna su vrijednost ove knjige tablični prikazi glavnih jezičnih obilježja pripadnih filoloških škola i razdoblja. Ovdje se, prilagođena prikazu, predočuju

glavna obilježja zagrebačke filološke škole i maretićevske norme kao ključne prijelomnice u razvitku hrvatskih gramatičkih norma:

	zagrebačka škola	Maretićeva gramatika
gramatički model	imenice dijeli prema G jd. lokativ je šesti padež instrumental je sedmi padež	imenice dijeli prema rodu lokativ je šesti padež instrumental je sedmi padež
slovopis	<i>ie, je</i> <i>ć, tj</i> <i>èr, r</i> <i>dj, gj</i> u tudicama nema slova za <i>dž</i>	<i>ije/je</i> <i>ć</i> samoglasno <i>r</i> <i>đ</i> <i>dž</i>
pravopis	morfonološki	fonološki (Brozov)
fonologija i fonetika	dugi je odraz <i>jata</i> jednofonemski dvoglasnik jednosložnoga izgovora s dugim naglascima: <i>îe, îé (îjé, îjê)</i>	dugi je odraz <i>jata</i> trofonemski slijed <i>i+j+e</i> dvosložnoga izgovora s kratkim naglascima: <i>îe, îjè</i>
morfologija	imenični G mn. <i>-a(h)</i> nesinkretizirani nastavci u DLI mn. dvojina zanaglasni A jd. <i>ju</i> pravilan raspored navezaka u pridjevno–zamjениčnoj sklonidbi koja ne poznaje navezak <i>e</i> potpuna sklonjivost brojeva <i>dva, tri, četiri</i> glagolski pridjevi sadašnji i prošli	imenični G mn. <i>-a</i> sinkretizirani nastavci u DLI mn. nema dvojine zanaglasni A jd. <i>je</i> nepravilan raspored navezaka u pridjevno–zamjениčnoj sklonidbi, prednost navesku <i>e</i> djelomična sklonjivost brojeva <i>dva, tri, četiri</i> nema glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih
sintaksa padeža	<i>prema, protiv</i> + dativ <i>mimo</i> + genitiv	<i>prema</i> + lokativ <i>protiv</i> + genitiv <i>mimo</i> + akuzativ

Autorici će, recimo na kraju, posebnim izazovom biti otkriće novih naslova, koji će se zasigurno pojaviti budući da bibliografija hrvatskih slovnica još uvijek nije potpuna. Oni će naime potvrditi, nadopuniti ili ispraviti njezine misli o glavnim tijekovima hrvatskoga slovnicaštva.

Nataša Bašić